

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پرتال جامع علوم انسانی

Research Paper

Indigenous Knowledge and Rural Development: Origins And Challenges

*Ali Shakoori¹

1. Associate professor, Department of Social Planning, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.

Citation: Shakoori, A. (2024). [Indigenous Knowledge and Rural Development: Origins And Challenges (Persian)]. *Journal of Rural Research*, 15(2), 226-239, <http://dx.doi.org/10.22059/jrur.2024.367417.1879>

doi: <http://dx.doi.org/10.22059/jrur.2024.367417.1879>

Received: 30 Oct. 2023

Accepted: 03 Apr. 2024

ABSTRACT

In recent decades, with the paradigm shift in development literature with an inward-looking epistemological orientation, theorists have proposed indigenous knowledge as an effective alternative for rural development. This article evaluates the alternative capacity of this approach. Having examined the origins of this approach, it is believed that the superficial emphasis on it is a kind of pseudo-epistemic extremism and is a source of controversy. Two significant factors are responsible: the not-so-successful experience of development programs with an authoritarian technocratic nature and the emergence of critical discourses such as postmodernism and postcolonialism. The article argues that this belief has caused a kind of radical stance (for and against) towards two knowledges (indigenous and scientific), which is rooted in Cartesian dualism. This has, in practice, led to exaggerated polar stances: abstractionism from realities. The article concludes that despite the advantages proposed for Indigenous knowledge, this knowledge is susceptible to various challenges such as romanticization, neglecting distinctiveness and power relations, focusing merely on experiences and skills, specificity, as well as dependence on geographies and settings, etc. Considering the high hegemonic power of new/official science to create a cognitive balance, the article recommends practical measures, including promoting awareness of indigenous knowledge as a form of decolonization education to develop sustainable political collective actions to confront the process of power and domination.

Key words:

Science, Indigenous knowledge, Modernism, Post-modernism, Rural development

Copyright © 2024, Journal of Rural Research. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-noncommercial 4.0 International License which permits copy and redistribute the material just in noncommercial usages, provided the original work is properly cited.

Extended Abstract

1. Introduction

Indigenous knowledge as an essential topic has received particular attention from researchers and theorists in the lit-

erature of development in general and rural development in recent decades. Its use has often been mentioned as one of the concrete and efficient alternatives for developing poorer rural communities in many developing countries. Such an approach seems controversial because while its proponents consider it the only alternative for develop-

*** Corresponding Author:****Ali Shakoori, PhD****Address:** Department of Social Planning, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.**Tel:** +98 (912) 4247386**E-mail:** shakoori@ut.ac.ir

ment or meeting indigenous/local/rural needs, its opponents consider it a type of discursive project aiming to challenge the validity of popular/official science. This article intends to clarify the dimensions of these claims. For this purpose, it explores empirical and theoretical roots of emphasis on indigenous knowledge.

2. Methodology

Based on the research objective, this study is regarded as a documentary, historical, and analytical research. For this purpose, it examines various related written sources, often including the most prominent thinkers, researchers, and writers' available written work (books, articles, notes, and research reports). These works are mainly based on the research of researchers in rural development or are the result of the theorizing of thinkers or scholars. Some of them have focused on the epistemological aspects, and some others have concentrated on the policy outcomes of development initiatives and actions inspired by those discourses.

3. Results

This article argues that, on the one hand, Indigenous knowledge has a root in the unsuccessful consequences of development programs and policies inspired by the official scientism of the modernist era. On the other hand, it contends that this knowledge originates in the emergence of critical discourses such as postmodernism and post-colonialism, which provided theoretical foundations for its coherent debate in scientific and policy-making circles. The article attributes the origin of these extreme stances to a kind of Descartes dualism, which in practice has led to passionate and exaggerated epistemological opposites as well as abstractionism from realities. Since phenomena (such as development) are independent and more complex, these claims and tendencies are inconsistent with reality, resulting in dogmatism.

4. Discussion

Based on the historical background of the emergence of tendencies towards local knowledge in the literature, it is argued that there is a kind of dualism in the alternative approach(s) aiming to polarize the factual world. At the same time, the facts are independent of these approaches. There are also some problems with science, such as what Escobar (1995) calls the "seduction of the simple solution." The debates about features of indigenous knowledge such as being value oriented, dependence on settings (cultural and environmental), and particularism can also be raised

about western/formal dominant science. This characteristic is consistent with Krugly-Smolka's (1994) argument regarding the uncertainty of using new science in solving developmental problems. Indigenous knowledge has an advantage over Western science, mostly in the context of poor communities, where information is measured in terms of survival. Contrary to the opinion of researchers like Mackay (2022), merging two pieces of knowledge is not a proper solution to the conflict. By stating the challenges of native knowledge as an epistemological alternative, the findings of this study are closer to the view of researchers such as Chambers (2001) that, despite conceptual and methodological differences, native knowledge and new knowledge are not in conflict with each other. Since the latest specialized knowledge is based on observations, tests and validation methods, but the native knowledge is holistic and based on systemic understanding. Therefore, they can epistemologically be complementary rather than conflicting with each other. A significant problem in this regard, confirmed also by post-colonialism and postmodernism, is the power of official science holders, who value new science's methods and procedures. At the same time, indigenous knowledge does not benefit much from it.

5. Conclusion

While criticizing approaches such as the integration of new/official science and Indigenous knowledge, as well as the alternative approach of Indigenous knowledge, the paper concludes that these two are not necessarily in conflict with each other. Each of them explains and clarifies particular areas of the reality of development and underdevelopment, according to the epistemological and methodological foundations. However, official science still has a high hegemonic power. To create a balance, practical measures are required, such as promoting awareness of Indigenous knowledge as a form of decolonization education, promoting supporting networks for promoting educators in Indigenous educational centers, sustainable collective action, and inventing political actions to confront the process of power and domination.

Acknowledgments

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The authors declared no conflicts of interest

پروفیسر شاکووری کی زیر نگرانی اور سرپرستی
پرتال جامع علوم انسانی

دانش بومی و توسعه روستایی: ریشه‌ها و چالش‌ها

علی شکوری^۱

۱- دانشیار، گروه برنامه‌ریزی اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

حکمه

تاریخ دریافت: ۸-۱۴۰۲
تاریخ پذیرش: ۱۵ فروردین ۱۴۰۳

در دهه‌های اخیر هم‌زمان با تحول پارادایمی در ادبیات توسعه با جهت‌گیری معرفتی درون‌گرایانه، دانش بومی به‌عنوان یکی از گزینه‌های مؤثر برای توسعه روستایی از سوی نظریه‌پردازان مطرح شده است. این مقاله به ارزیابی ظرفیت جایگزینی این رویکرد می‌پردازد و با بررسی ریشه‌های پیدایش این رویکرد بر این باور است تأکید صرف بر آن نوعی افراط‌گرایی شبه معرفتی بوده و محل مجادله و مناقشه است. در این راستا، به دو عامل عمده اشاره می‌کند: تجربه نه‌چندان موفق برنامه‌های توسعه با ماهیت تکنوکراتیک آمرانه؛ و ظهور گفتمان‌های انتقادی مانند پسانوگرایی و پساستعمارگرایی. مقاله استدلال می‌کند که این باور نوعی موضع‌گیری‌های رادیکالی (له و علیه) را نسبت به دو معرفت (بومی و علمی) سبب شده که ریشه در دو گانه‌گرایی تقابلی دکارتی دارد که در عمل به تقابل‌های قطبی مبالغه‌گرایانه و تجریدگرایی از واقعیت‌ها انجامیده است. مقاله نتیجه می‌گیرد که علی‌رغم مزیت‌های مطرح‌شده برای دانش بومی، این دانش مستعد چالش‌های مختلفی مانند رمانتیزه شدن، بی‌توجهی به تمایزپذیری و مناسبات قدرت، تمرکز بر تجارب و مهارت‌ها، خاص‌گرایی و وابستگی به جغرافیاها و متن‌ها، خصلت ایستایی و غیره است. با توجه به قدرت هژمونی بالای علم جدید/رسمی، برای ایجاد توازن شناختی، مقاله اقدامات عملی مشتمل بر ترویج آگاهی از دانش بومی به‌عنوان شکلی از آموزش استعمارزدایی تا توسعه کنش‌های جمعی پایدار سیاسی را برای مقابله با فرایند قدرت و سلطه توصیه می‌کند.

کلیدواژه‌ها:

علم، دانش بومی،
نوگرایی، پسانوگرایی،
پساستعمارگرایی، توسعه
روستایی

مقدمه

این کشورها غالباً در قالب شبیح خودش، یعنی توسعه‌نیافتگی، نمود پیدا کرد تا با آرمان‌های ادعایی اصلی‌اش. شواهد این امر در کشورهای درحال توسعه حاشیه‌ای شدن مداوم جمعیت‌ها و گروه‌هایی بود که قبلاً نیز در حاشیه بودند، منتهی این فرایند با بهره‌برداری بی‌رویه از جنگل‌ها، منابع آب‌های زیرزمینی و دیگر منابع توسط شرکت‌های بین‌المللی همراه شد که فقر محیطی و اجتماعی بالقوه را برای آینده این جوامع به ارث گذاشت (Mackay, 2002).

این پیامدها به بازاندیشی گسترده در رویکردها، اقدامات و سیاست‌ها در ادبیات انجامید. به لحاظ معرفت‌شناختی مهم‌ترین وجه این بازاندیشی ارائه فرمول‌های جایگزین بود که در حوزه روستایی و کشاورزی در تأکید بر تجربه و شناخت روستائیان و مردم بومی نمود یافت. با مروی بر ادبیات در سال‌های اخیر می‌توان تلاش محققانی را دید که پیوسته استدلال کرده‌اند

تجربه نه‌چندان موفق دهه‌های توسعه در سطوح کلان (ملی) و خرد (روستایی) که غالباً منتج از رویکرد برنامه‌های از بالا به پایین در قالب نظریه‌های نوسازی با ماهیت فن‌سالارانه و تخصص‌محورانه در کشورهای جهان سوم بوده سبب واکنش‌های رویکردی و نظری شد. برای مثال، استدلال‌های زیادی از سوی نظریه‌پردازانی مختلفی از فوکو^۱ (۱۹۸۰) تا نیر^۲ و همکاران (۱۹۹۰) مطرح شد که توسعه دیکته شده از بیرون/از بالا که ریشه در دانش و شناخت جامعه هدف نداشته، در عمل به شبه مدرنیسم یا مدرنیسم بدالی منتهی شده است (Katouzian, 1981). به عبارت بامسمای کسینگ و جولی^۳ (۱۹۹۲)، تجربه توسعه در

1. Foucault
2. Nyerere
3. Keesing & Jolly

* نویسنده مسئول:

دکتر علی شکوری

نشانی: تهران، دانشگاه تهران، دانشکده علوم اجتماعی، گروه برنامه‌ریزی اجتماعی.

تلفن: ۴۲۴۷۳۸۶ (۹۱۲) ۹۸+

پست الکترونیکی: shakoori@ut.ac.ir

دیدگاه متداول در ادبیات دانش‌های فرهنگی مردم بومی را بر اساس واقعیات زندگی روزمره تعریف می‌کند. این دانش‌ها بخشی از میراث فرهنگی و تاریخ مردم تلقی می‌شوند که ریشه در تجارب قرون گذشته آن‌ها دارد و به‌عنوان بنیان فنی و فرهنگی تداوم می‌یابند. به همین سبب، آن‌ها نتیجه تولید تجربه مستقیم با طبیعت و رابطه‌اش با محیط پیرامون بوده که برای بقا جامعه مهم قلمداد شده است. از این جهت، دانش بومی منشأ محیطی و فرهنگی دارد و به قول فلاویر^۴ و همکاران (۱۹۹۵) دانش محلی خاص یک فرهنگ و جامعه معینی است که پیوسته تحت تأثیر تجارب درونی اجتماع بوده و در ارتباط با نظام‌های بیرونی از نوآوری برای حل مشکلات جاری برخوردار است.

کاستلانو^۵ (۱۹۹۹: ۵۲-۵۶) با موشکافی بیشتری سه جنبه متفاوت از انواع دانش‌های بومی را مشخص می‌کند که برای فهم قلمرو مفهومی آن‌ها مفید است: ۱) دانش سنتی، دانش بین‌نسلی که از بزرگان اجتماع منتقل شده است؛ ۲) دانش تجربی که بر مشاهدات دقیق محیط پیرامون (طبیعت، فرهنگ و جامعه) مبتنی است؛ و ۳) دانش آشکار شده که از طریق رؤیا و بینش‌ها و شهود عارض شده است. این دانش‌ها شخصی یا شخصی شده‌اند. بدین معنی که ادعای جهان‌شمولی و تعمیم‌های فراگیرانه علم جدید ندارند و اعتماد به دانش بر صداقت و ادراک راوی استوار است. چنین دانش‌هایی به‌طور شفاهی انتقال می‌یابد و نقش و اهمیتشان مستقیماً به ملاحظات تعهد در کاربرد دانش درک شده مرتبط است. چنین معرفت‌هایی فیزیک را به قلمروهای متافیزیک مرتبط کرده و فهم از جهان بیرونی را با فهمی از درک درونی می‌آمیزند.

تأکید بر دانش بومی و ویژگی‌های آن عمدتاً به‌واسطه اهمیت توسعه‌ای آن است. برای مثال افرادی مانند دیویس^۶ (۱۹۹۶) معتقدند که دانش بومی زمینه‌های مستعدی را برای توسعه فراهم می‌کند. برای اینکه اعتقاد بر این است که آن برخاسته از محیط و قابلیت‌های یک قوم است و معرفتی انباشتی و حاصل آزمون و خطا یک جامعه در جهت انطباق و تعادل بین طبیعت و نیازهای انسانی است. لذا، آن معطوف به حل مسائلی است که انسان با آن‌ها مواجه می‌شود.

هرچند به لحاظ مفهومی دانش بومی به قلمرو وسیعی از فعالیت‌ها، خدمات و اشاره دارد؛ ولی بیشتر معطوف به دلیل اتکا به منابع داخلی و اشراف بر مسائل بومی معطوف به فعالیت‌های کشاورزی، دانش روستایی، توسعه روستایی و غیره است (Davis, 1996). با این حال، قلمرو مفهومی دانش بومی بیش از همه متأثر از رویکردهای واکنشی/انتقادی و همین‌طور پیامدهای تجربی ناشی از فرایندهای توسعه‌ای ملهم از پارادایم حاکم معرفتی است که

که دانش محلی و بومی باید هسته اصلی الگوهای توسعه را در کشورهای در حال توسعه و به‌طور اخص در جامعه روستایی تشکیل دهد (برای مثال Burkey, 1993; Hobart, 1993). هرچند این تأکیدات اهمیت عوامل درون‌زایی فرایند توسعه پایدار را به‌عنوان دغدغه صاحب‌نظران و سیاست‌گذاران مطرح می‌کند، به‌نوبه خود سؤالات را پیش می‌کشد که شایسته توجه است. از جمله اینکه، دانش بومی به‌ویژه از نظر معرفت‌شناسی بومی چه نوع توسعه‌ای را به‌ویژه در سطح محلی و روستایی ایجاد می‌کند؟ آیا آن‌گونه که هواداران مطرح می‌کنند، دانش بومی یگانه‌گزینه برای توسعه و رفع نیازهای بومی است و نیاز به معرفت‌های دیگر را مرتفع می‌کند؟ یا آن‌گونه که مخالفان مدعی‌اند، دانش بومی بیش از اینکه بیش از یک گزینه مناسب و فراگیر توسعه‌ای، یک نوع گفتمان پروژه‌ای است که هدفش تخریب و به‌چالش کشاندن رویکردهای تولید و اعتبارسازی علم رایج است؟ از این رو، یک نوع پیچیدگی در باب دانش (های) بومی وجود دارد و به تلاش‌های مراکز علمی/دانشگاهی نیاز هست تا ابعاد آن‌ها روشن شود که آیا واقعاً دانش (های) بومی جایگزین (های) مناسب و اصیل برای رفع کاستی‌های روندهای حاکم توسعه‌ای است یا نه؟

برای پرداختن به ابعاد مسئله، این مقاله با بهره‌گیری از ادبیات و مطالعات داخلی و خارجی قابل‌دسترس تلاش می‌کند پاسخی برای این پرسش‌ها بیابد. برای این منظور، ابتدا به مفهوم دانش بومی به‌طور اجمال می‌پردازد. سپس ریشه‌های تاریخی دانش بومی در دو بخش کلی بحث می‌کند: نخست، به ریشه‌های تجربی اشاره می‌کند که در اینجا در قالب واکنش به تجربه توسعه ملهم از دانش و فناوری‌های رسمی و حاکم می‌پردازد؛ دوم، به تحول پارادایمی در علوم بال‌اخص علوم انسانی و اجتماعی به‌عنوان منشأ معرفت‌شناختی اشاره می‌کند که عمدتاً در گفتمان‌های انتقادی منعکس است و زمینه نظری را برای آن فراهم می‌کند. در بخش سوم، به دیدگاه‌ها و استدلال‌های له و علیه نقش توسعه‌ای دانش بومی می‌پردازد. در بخش چهارم، برخی تجارب و عملکردهای توسعه روستایی را که بر اساس دانش بومی صورت‌گرفته، مورد کنکاش قرار می‌دهد. در بخش آخر، مباحث را جمع‌بندی و نتیجه‌گیری می‌کند.

مروری بر ادبیات موضوع

قلمرو مفهومی

در ادبیات دانش بومی با نام‌هایی دیگری مانند دانش محلی، دانش سنتی و دانش فنی اشاره شده است، ولی دانش بومی اصطلاحی رایج‌تر و جاافتاده‌تر به نظر می‌رسد. آن عموماً به مجموعه‌ای از دانش و تجربه برای مقابله با مسائل مشخص و ناشناخته اشاره دارد که جامعه در طی زندگی خود به آن پی برده و به مبنایی برای تصمیم‌گیری‌ها و برخورد با چالش‌ها مبدل کرده است (Pretty, 1994).

4. Flavier
5. Castellano
6. Davis

در زیر به آن‌ها اشاره می‌کنیم.

ریشه‌های تجربی: واکنش به پیامدهای عملی

بعد از جنگ جهانی دوم، رویکرد حاکم در ادبیات و سیاست‌های توسعه به‌طور کلی و توسعه روستایی به‌طور خاص بر تجارب توسعه کشورهای صنعتی استوار بوده و از اندیشه صاحب‌نظرانی چون روستو، لوییس و نورکس در چهارچوب پارادایم نوسازی الهام می‌گرفت. این پارادایم به اصول اصلی پیشرفت تأکید داشت که در باور به عقل، دقت، علم و وجود حقیقت نمود یافت (Jenkins, 2000) و بر این باور بود که در فرایند تکامل جامعه یک حقیقت جهان‌شمول (جامعه‌مدن/پیشرفته) در مقابل خاص‌گرایی‌های متنوع (جامعه‌های سنتی) وجود دارد که به‌واسطه علم و عقل مدرن قابل‌دستیابی است. این باورها به عبارت تافلر (۱۹۹۸) در قواعد پنهان تمدن جدید مانند، «باور به دولت بزرگ و ناباوری به توان توسعه‌های توده‌ها»، «باور به یکسان‌سازی خطی و رد تفاوت‌ها»، «کلان‌گرایی و بیشینه‌سازی در پروژه‌های بزرگ» و «حرفه‌گرایی جدید و محوریت سازمان‌های تخصصی بوروکراتیک» متجلی شد.

پیامد کلان سیاستی چنین باورهایی این بود که در فرایند توسعه اولویت به بخش مدرن (بخش شهری یا صنعتی) و اقتصادها/صرفه‌های مقیاس مانند توسعه شرکت‌های بزرگ مکانیزه و کشت و صنعت داده شود که عقلانیت کارآمدی/بهره‌وری آن را حکم می‌کرد. برنامه‌ریزی و اجرای توسعه به سازمان‌های حرفه‌ای و تکنوکراتیک محول گردید تا از طرق ابزارهای عقلایی و علمی مانند برنامه‌ریزی متمرکز و سیاست بزرگ^۷ بتوانند فرایند تغییر را به‌صورت ایجاد از بالا به سرانجام برسانند.

لذا بعد از جنگ جهانی دوم در مقابل این سؤال که چگونه جهان سوم می‌تواند توسعه بیاید و بر مسائل بنیادی مانند فقر غلبه بیابد؟ پاسخ آماده و منسجمی نظری وجود داشت. با الهام از منظر مکتب نوسازی گفته می‌شد که علل اولیه فقر و ایستایی اقتصادی در این کشورها ریشه در ماهیت عقب‌افتاده اقتصادهای آن‌ها در تولید معیشتی، استفاده از فناوری‌های ابتدایی، نظام ارزشی و معرفتی سنتی و غیره دارد. لذا توصیه بر اتخاذ راهبردهای توسعه‌ای بود که بر بخش‌های پیشرو و مدرن مانند توسعه صنعتی یا شهری تأکید داشت (Shakoori, 2001; 2019).

در زمینه توسعه روستایی فرض بر این بود که با اقتباس فناوری‌های کشورهای توسعه‌یافته و با برنامه‌ریزی‌های تکنوکراتیک از طریق بوروکراسی‌های حرفه‌ای می‌توان جامعه سنتی روستایی از عقب‌افتادگی رها کرد. متأثر از راهبردهای رشد و صنعتی شدن تأکید بر بزرگ مالکان و سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی بر واحدهای مکانیزه و بزرگ کشاورزی سریع‌ترین راه

انباشت سرمایه و نیل به رشدهای بالا قلمداد شد که بر اساس نظریه روستو (۱۹۶۰) درنهایت به منتفع شدن توده جمعیت منتهی خواهد شد. هم‌زمان با این تفکرات از دهه ۱۹۵۰ میلادی در ایران نیز برنامه نوسازی ابتدا برای املاک بزرگ سلطنتی اجرا شد و سپس در دهه ۱۹۶۰ با اجرای اصلاحات ارضی به صنعتی کردن کشاورزی و ایجاد واحدهای کشت و صنعت انجامید.

برخلاف منطق نظری حاکم بر رویکردهای دهه‌های مذکور، تحقیقات در دهه ۱۹۶۰ نشان داد که رشد اقتصادی بیشتر به مراکز شهری و صنعتی گرایش دارد تا مناطق روستایی و کشاورزی همین‌طور به قشرهای مرفه گرایش دارد تا قشرهای فقیر (Harriss, 1982). تا اوایل دهه ۱۹۷۰ اعتبار مفروضات نظریه نوسازی و خصوصاً رویکردهای مبتنی بر رشد زیر سؤال رفت (Yosefi et al., 2015). برخی از محققان نیز به درستی علت اصلی این ناتوانی‌ها را در نقض‌های نظری مدرنیسم عنوان کردند که ریشه در «تجریدها»^۸ به معنی جدایی اندیشه از حیات واقعی و نادیده گرفتن نیازهای واقعی جامعه روستایی منعکس گردید (Behin, 2001).

از این‌رو، درحالی‌که برخی از واکنش‌های انتقادی در ابتدا خصلت سیاستی داشت و تأکید بر راهبردهای جبرانی مکمل مانند توسعه درون‌زا و مشارکتی داشت که برای رفع کاستی‌های موجود پارادایم سنتی (مدرنیسم) اجرا شدند، ولی برخی دیگر خصلت معرفتی-عقیدتی-رادیکال‌تر داشتند و به هسته معرفتی پارادایم حاکم تاختند که الهام‌بخش سیاست‌ها و اقدامات جایگزین توسعه در جهان سوم بودند. چنانچه کرگلی-اسمولسکا^۹ (۱۹۹۴) به تفصیل بحث می‌کند، نتیجه به‌کارگیری علم جدید طی ۵۰ سال و اندی در آفریقا و جاهای دیگر دنیا در تغییر وضعیت زندگی فقرا تردیدهایی اساسی را برای علم غربی مطرح کرده است. تمام این اقدامات کارکردهای کنترلی داشتند. لذا عملاً آنچه به نام پیشرفت رخ داد، به گفته گوستاو استوا، تصاعد «بوی تعفن توسعه» بود تا خود توسعه، که در فساد سیاسی، وابستگی فکری و انحطاط طبیعت نمود پیدا کرد. به‌طوری‌که این مطلب را ایشان در مورد مکزیک نتیجه‌گیری می‌کنند، «اگر در مکزیک نتوان متوجه بوی این تعفن توسعه شد، یا باید خیلی بی‌احساس بود و یا خیلی ثروتمند» (Peet & Hartwick, 2005: 198).

ریشه‌های نظری: تحول پارادایمی و ظهور گفتمان‌های انتقادی جدید

گرایش‌ها جدید در نظریه‌پردازی علوم انسانی و اجتماعی یک تحول پارادایمی را ایجاد کرده و با توجه به تمرکز موضوعی با عناوینی مانند پسانوگرایی، پسانوگرایی، استعمارزدایی و پسانوگرایی مطرح شدند. در دهه‌های اخیر نیز، پسانوگرایی

8. Abstraction

9. Krugly-Smolksa

7. Big politics

الهام‌بخش نظری رویکردهای جایگزین سیاسی، معرفتی و توسعه‌ای و بیش از همه پشتیبانی نظری را برای دانش بومی از طریق رد باورها و مفروضات و اصول مسلم انگاشته مدرنیسم و مؤلفه‌های آن مانند علم‌گرایی فراهم کرده است.

پسانوگرایی

پسانوگرایی با چالش اعتبار مفروضات نوگرایی شروع شد و اهمیت عقلانیت ابزاری تمام قطعیت‌ها و تعاریف جهان‌شمول و ساده‌شده از پدیده‌های اجتماعی را که نرمال و عادی وانمود شد، نامعتبر تلقی کرد (Jenkins, 2000: 312). پست‌مدرن‌ها نه تنها فرضیات هستی‌شناختی علم پوزیتیویستی را مورد تردید قرار دادند، بلکه تجزیه سؤالات معرفت‌شناختی و هستی‌شناختی را، که ریشه در رد تفکیک سوژه و فاعل هوسرلی داشت، رد کردند. در واقع، پست‌مدرن‌ها تمام مفاهیم مربوط به حقیقت را ساختارشکنی کردند، برای اینکه از نظر آن‌ها، واقعیت به لحاظ اجتماعی برساخته می‌شود، لذا بر این اعتقاد بودند که وقتی حقایق افراد مختلف به دلیل وجود تفاوت‌های بین آن‌ها متفاوت است، پس تفاوت‌ها نمی‌توانند صرفاً با یکسان‌سازی نادیده گرفته شوند (Jenkins, 2000: 312). پس تمام افراد می‌توانند در تبیین جهان و تحول آن نقش داشته باشند (Jenkins, 2000: 312). به لحاظ وجودشناختی^{۱۱}، از منظر پست‌مدرن‌ها، ایده‌ها صرفاً وقتی حقیقی‌اند که محرومین یا مطرودین را لحاظ کنند یا منتفع سازند. برخلاف مدرنیست‌ها، آن‌ها بر این باور بودند که سنت و ارزش‌ها و معرفت‌های محلی نه مانع بلکه به‌عنوان یکی از منابع چندگانه ترقی و توسعه‌اند. در فرایند پیشرفت نیز نه کلان‌روایت‌ها، بلکه روایت‌های و نظریه‌های خرد، محلی و مشروط مهم‌اند (Irvin, 2012).

پست‌مدرن‌ها تمایل قوی به شامل کردن^{۱۱} هم به مفهوم معرفتی (اهمیت داشتن دانش‌های غیررسمی) و هم به مفهوم اجتماعی و فرهنگی (تأکید بر اهمیت نسبی تمام گروه‌های اجتماعی) داشته‌اند، از این رو مبانی نظری برای دانش بومی پی‌ریزی کردند (Foucault, 1980) که مهم‌ترین بینش‌های الهام‌بخش در محورهای زیر قابل ذکرند:

● تأکید بر کثرت‌گرایی رادیکال: این تأکید از نسبت باوری پست‌مدرن نشئت می‌گرفت که تمام شرایط، افراد، واحدها و سطوح دارای اعتباری یکسان و غیرهنجاری‌اند. مشکل واقعی عصر مدرن برخورد غیرانسانی نهادها و تکنولوژی‌های معاصرند که شدیداً هنجاری‌اند و اولویت را به الگوها و سیاست‌های عام و جهانی پیشرفت می‌دهند. در رویکرد جایگزین بیش از تفحص برای تعمیم‌پذیری‌های گسترده، به تحلیل محلی، خاص و به لحاظ تاریخی آگاهی‌بخش اهمیت داده می‌شود که در متن‌های

10. Ontological
11. Including

فرهنگی و فضایی ریشه دارد.

● برجسته شدن رویکرد کنشگر - شبکه: همان‌طوری که جنکینز^{۱۲} (۲۰۰۰) می‌نویسد اساساً جهان همگن به لحاظ فرهنگی از منظر پست‌مدرن و توسعه پایدار چندان جذاب نیست، از این رو بر کنترل کنشگران فرامحلی و نقش کنشگران محلی که دارای توان راهبردی برای توسعه درون‌زا هستند تأکید شد. این رویکرد، فرهنگ‌ها و دانش‌های سنتی را به‌عنوان منبع ارزشمند در ایجاد شبکه‌های توسعه روستایی و محلی بودن به‌عنوان دارایی قلمداد کرد که به توسعه منطقه‌ای و محلی جان می‌بخشد.

● اهمیت توسعه محلی: از پیامدهای کثرت‌گرایی تأکید بر اولویت‌های بومی و طرح‌های محلی است. کثرت‌گرایی رادیکال، از سنت و شیوه‌های سنتی و برای مثال آنچه در جامعه دهقانی به‌عنوان رویه‌های اقدام در حل مسائلشان به‌طور تاریخی مرسوم بوده به‌عنوان یکی از منابع متکثر سود می‌برد و اینکه «کوچک زیباست» بیشتر با آرمان‌های پست‌مدرن و به عبارتی توسعه روستایی پسامدرن منطبق است (Chambers, 2001).

● توسعه مشارکتی: با نقد حوزه مطالعات توسعه روستایی مدرنیسم تخصص‌محورانه، در رویکرد جدید به اعتمادبه‌نفس محلی، گروه‌های داوطلبانه و سازمان‌های مردم‌نهاد و مشارکتشان در فرایند توسعه تأکید شد. این رویکرد جدید به لحاظ روش‌شناسی به تحقیق کنش مشارکتی^{۱۳} بها داد که مبتنی بر حقایق نسبی‌اند تا حقایق مطلق^{۱۴}. به لحاظ سیاسی^{۱۵} و سیاسی^{۱۶}، نیز به‌نوعی دمکراسی مستقیم تأکید داشت تا امکان عملی شنیدن «صداها» دیگران فراموش شده^{۱۷} فراهم گردد. مشارکت برخلاف آنچه قبلاً در محافل توسعه روستایی مطرح بود و عمدتاً برای اهداف خاصی به خدمت گرفته می‌شد در شکل جدید به مشارکت مردم با خبرگان و اهل فن بدون ایجاد سلسله‌مراتب متصلب معطوف می‌گردد تا در خدمت آزادی، خودشناسی، عمل خلاقانه و فعالانه در سرنوشت واقعی خود توده‌ها قرار می‌گیرد.

پسااستعمارگرایی و استعمارزدایی

در کنار تأثیر پست‌مدرنیسم باید به‌طور اخص به تأثیر گرایش‌های گفتمانی انتقادی پسااستعمارگرایی و استعمارزدایی اشاره کرد که توجیحات نظری و انگیزشی را برای اهمیت دادن به فرهنگ‌ها و دانش‌های بومی فراهم کردند. از جنبه هستی‌شناختی^{۱۸}، برخی

12. Jenkins

13. Participatory Action Research

۱۴. این نوع تحقیق بر این نظر متکی بود که هیچ دانشی کامل و جامع نیست، برای اینکه همان‌طور که جورج استاینر نوشته است «طرح پرسش‌های بزرگ خطر به دست آوردن پاسخ‌های غلط را به همراه دارد، و پرسش نکردن ادراک را محدود می‌سازد».

15. Politically

16. Policy

17. Neglected voice of others

18. Ontological

از محققان مانند مکی^{۱۹} (۲۰۲۲) معتقدند که دانش (های) بومی با تهاجم کشورها و ارتش‌های استعماری در طی قرن‌ها نابود شده و به حاشیه رفته‌اند، در حالی که ابعاد مهم فلسفه معاصر، بهداشت عمومی، پزشکی و مهندسی ریشه در ابداعات بومی دارند. تاونسند^{۲۰} (۲۰۱۹)، با استدلال اینکه علم خصلت انباشتی دارد، این باور را مطرح می‌کند که خواه‌ناخواه خیلی از ایده‌ها و دیدگاه‌ها منشأ بومی دارند، منتهی در یک فرایند سوگیرانه، مهاجمان اروپایی آن‌ها را بی‌اهمیت انگاشتند و در نهایت تلاش کردند آن‌ها را نابود سازند یا انکار کنند.

از منظر گفتمان‌های انتقادی پسااستعماری، این غفلت حاصل تفکر توسعه و پیشرفت خطی اروپا محورانه بود. برای اینکه، به‌زعم فوکو، عقل مدرن به‌طور انتزاعی تصویری از بشریت و علم جهانی ساخته بود که از نظر فرهنگی خاص (اروپاییان) بود، ولی در پی جهانی کردن آن با عنوان چون پیشرفت و استعمار بود و در عمل نیز به طرد و تحقیر فرهنگ‌ها و معرفت‌های محلی / بومی (غیراروپایی) انجامید (Peet & Hartwick, 2005: 178). به قول العطاس (۱۹۹۳) سلطه این تفکر، به‌موازات وابستگی فکری از طریق تعلیم روشنفکران جهان سوم در علوم و فرهنگ غرب، در عمل به «اسارت اذهان» توده بومی، «خودتحقیری در مقابل داشته‌ها/ساخت‌های خودی بومی»، «شیوه تفکر غیرانتقادی و تقلیدی» و «عدم توانایی در ایجاد روش‌های بدیع و بیگانگی از مسائل عمده جامعه بومی» منتهی شد.

دیوید گرایبر و دیوید ونگرو^{۲۱} (۲۰۲۱) در اثر برجسته‌ای با عنوان «افول همه‌چیز: تاریخ جدید بشریت» از مفهوم‌سازی تاریخ و تمدن بشری صحبت می‌کند که چگونه فرایند سلطه دانش غربی بر معرفت‌های بومی شکل گرفته است. آن‌ها استدلال می‌کنند که استدلال کردند که تنها با این پروژه‌های استعمارزدایی و عدالت معرفتی، دانش بومی هزاره قادر خواهد بود بر سیطره دانش غربی خاتمه دهد (Graeber & Wengrow, 2021: 5).

لذا، برخی از نویسندگان مانند فرانتس فانون^{۲۲} (۱۹۶۳) با آسیب‌شناسی گفتمان‌های سلطه موجود، تنها راه رهایی را اشاعه گفتمان‌های انتقادی رهایی‌بخش مانند دانش بومی در قالب یک فرایند تاریخی استعمارزدایی کردند که در نهایت در تغییر نظم اجتماعی به حد اعلی می‌رسد. همین‌طور، برخی مثل تیوپین (۱۹۹۵) نیز تأکید کردند که پروژه استعمارزدایی در محافل علمی باید با آگاهی به این موضوع باشد که فرایند مستعمره شدن و استعماری کردن به یک وضعیت کاذب برای مردم بومی/مستعمره از طریق اقتدار دانش غربی و کم‌بها جلوه دادن دانش بومی انجامیده است؛ لذا، یک رویکرد گفتمان ضد

استعماری اصیل باید به اهمیت دانش‌های محلی برگرفته از تاریخ‌های فرهنگی و تجارب روزمره انسانی و تعاملات انسانی گروه‌های به حاشیه رانده‌شده کند (Mammi, 1965). در واقع، این رویکرد نقطه آغازی برای گسستن از سنت و فرهنگ مدرنیته و رهایی از احساس بی‌ریشگی شناختی است که به گروه‌های حاشیه‌ای شده و مستعمره توانایی باور داشتن به داشته‌های شناختی‌شان القا می‌کند. رویکرد گفتمانی ضداستعماری با زیر سؤال بردن قدرت و امتیازات نهادینه‌شده به ساختارهای نهادی اشاره کرد که از سوی دولت‌های استعماری برای پشتیبانی از منافع مادی، سیاسی و عقیدتی آن‌ها و فراماسیون‌های اقتصادی/ اجتماعی حاکم قانونی تلقی شده‌اند (Bhabha, 1995)؛ بنابراین، یک گفتمان ضد استعماری به مجموعه‌ای جایگزین از مسائل، فنون و راهبردها و نظریات تأکید دارد که فراتر از مرزهای ملی مصنوعی توسط مقامات استعماری ایجاد است. در واقع، شکل رادیکال گفتمان انتقادی تأکید بر دانش بومی به‌عنوان دانش جایگزین توسعه برای جوامع جهان سوم و به‌ویژه جغرافیاهای فراموش شده روستایی بوده است.

روش‌شناسی تحقیق

بر اساس هدف تحقیق، این پژوهش ماهیتاً یک تحقیق اسنادی، تاریخی و تحلیلی است. برای این منظور، منابع مکتوب مرتبط مختلف که اغلب شامل برجسته‌ترین متفکران، محققان، و آثار مکتوب موجود نویسندگان (کتاب، مقاله، یادداشت، گزارش‌های تحقیقاتی) مورد تفحص قرار گرفته است. این آثار عمدتاً بر اساس تحقیقات پژوهشگران توسعه روستایی نگاشته شده یا نتیجه نظریه پردازی اندیشمندان یا علما مدون شده است. برخی از آن‌ها بر جنبه‌های معرفتی تمرکز کرده‌اند و برخی دیگر بر نتایج سیاست‌ها و اقدامات توسعه‌ای با الهام از گفتمان‌های رایج متمرکز هستند که اطلاعات متقن و معتبری را در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهند.

یافته‌ها

دانش بومی جایگزین دانش جدید و رسمی

باتوجه به مبانی نظری و تجربی که اشاره شد، به نظر می‌رسد حسی از دانش بومی توسعه پیدا کرده که به دلیل قابلیت تواناسازی می‌تواند «دانش مطلوب و جایگزینی» برای جغرافیاهای به حاشیه رانده به شمار آید در سال ۱۹۹۳، کنفرانسی در واشینگتن باهدف اینکه آیا دانش بومی می‌تواند آینده پایدار را برای جامعه بشری ایجاد کند یا نه؟ نتیجه این بود که شناخت منحصر به علم رسمی و غربی نیست، بلکه هزاران نوع علم و فناوری در فرهنگ‌ها و تمدن‌ها وجود دارد که می‌تواند سهم بسزایی در توسعه پایدار داشته باشد. دیویس (۱۹۹۶) معتقد است که دانش بومی زمینه‌های مستعدی را برای توسعه پایدار فراهم می‌کند،

19. Mackay

20. Townsend

21. Graeber & Wengrow

22. Fanon

هستند که تا حد زیادی بخشی از نیازهای جمعیت روبه رشد کشور را تأمین کرده است. به نظر می‌رسد این نوع تحلیل‌ها و نتیجه‌گیری‌ها یک نوع واکنش و یا به قول آگراوال^{۲۵}، یک نوع «رویگردانی از دغدغه‌های مرتبط با راه‌حل‌های متمرکز و فن‌سالارانه دهه‌های گذشته است که نتوانستند دورنمای زندگی خوب را برای اکثریت دهقانان و زارعان خرده پای جهان ارائه دهند» (Agrawal, 1995: 414).

با این حال باید گفت اینکه کاربرد دانش بومی اساساً یک جایگزین واقع‌گرایانه، بی‌بدیل و بامسما را برای برنامه‌ریزی و اجرای توسعه عرضه می‌کند محل مجادله است که در زیر به برخی از اهم آن‌ها می‌پردازیم.

چالش‌های دانش بومی

علی‌رغم پیشینه تاریخی و نظری گسترده، ملاحظه آن به‌عنوان یک راهبرد و حوزه معرفتی جایگزین، مکمل یا موازی، بالنفسه نقدها و چالش‌های مختلفی را پیش می‌کشد که در محورهای زیر اشاره می‌شود:

تمرکز بر تجارب و واقعیت‌ها: غالب تحقیقات دانش بومی با علاقه مفرط به روش‌های مدیریت و طبقه‌بندی بومی خاک، فناوری‌های بومی، فنون حفظ آب و مدیریت بومی جنگل متمرکز شده‌اند و علاقه کمتری به حوزه‌های دیگری نشان داده‌اند. چهارچوب‌های اقتصادی و اجتماعی - فرهنگی که در آن چنین دانشی بکار برده می‌شود کمتر مورد توجه بوده است. البته این علاقه تجربی و عملی غلط نیست، ولی به لحاظ پیامدی دانش بومی را با محتوای آن بی‌ارتباط می‌سازد. به‌طوری‌که مطالعات (برای مثال، Ellen & Harris, 2000; Mackay, 2022; Castellano, 1999) نشان داده‌اند، بیشتر تلاش‌ها در این حوزه بر طراحی و اشاعه راه‌حل‌ها متمرکز بوده و کمتر بر فهم مسئله تأکید شده است. شواهد این موضوع کارهایی است که با دانش بومی در مورد محیط و منابع طبیعی به‌ویژه خاک انجام شده است. غالب این نوع تحقیقات حول فهم نحوه طبقه‌بندی خاک‌ها و عوامل به‌کاررفته در چنین طبقه‌بندی‌ها در خصوص میزان حاصلخیزی خاک بوده که تعلق مکانی دارند. بی‌تردید واقع‌نگری خیلی مفید و یکی مهم‌ترین جنبه‌های شناختی است، اما نوعی احساس ناخوشایندی نسبت به این تعلق ایجاد می‌کند که کاربرد نظری عام‌تر یا ارزش توسعه‌ای فراتر از این مکان‌های خاص را با تردید مواجه می‌سازد. گفته می‌شود که دانش‌های بومی به لحاظ روش‌شناسی ضعیف یا عوام‌گرایانه، به لحاظ سیاسی نحیف‌اند. آن‌ها یافته‌هایی را تولید می‌کنند که برای استفاده سیاست‌گذاران خیلی پیچیده و گنگ‌اند.

بنیان‌های معرفتی مجزا و دوگانه: علم جدید و دانش بومی

چون بخشی از منابع شناختی یک ملت است که ریشه در باورها، ارزش‌ها و دانش محلی دارد و نتیجه قرن‌ها آزمون و خطا در محیط طبیعی است.

به‌طوری‌که اشاره شد، هواداری از دانش بومی در ادبیات در وهله نخست واکنش به ناکامی‌ها و کاستی‌های دانش رسمی در پیشبرد فرایند توسعه از یک‌سو و پیامدهای اجتماعی و محیط زیستی آن از سوی دیگر بوده است. به نظر می‌رسد این هواداری‌ها به‌مرور بیشتر خصلت ایدئولوژیک و واکنشی به خود گرفته است. به همین سبب ملاحظه می‌کنیم که برای برخی نویسندگان پساتوسعه، دانش بومی را یک جایگزین ممکن برای پیشرفت فقرای روستایی و توسعه کشاورزی پایدار قلمداد کرده‌اند. اسکوبار^{۲۳} (۱۹۹۵: ۹۸) می‌نویسد، «بازسازی توسعه باید با ملاحظه سازه‌های محلی شروع شود». چنین رویکردهایی که عموماً بر مطالعات دقیق مردم‌نگارانه متکی‌اند، مناسبات تثبیت‌شده بین اجتماعات مکان‌ها را زیر سؤال می‌برند. چون مدعی‌اند که تغییر با منشأ درونی با اتکا بر دانش بومی برای ایجاد پیشرفت اقتصادی و اجتماعی کفایت می‌کند.

هارت^{۲۴} (۲۰۰۱) می‌نویسد، از اواخر دهه ۱۹۹۰، با تعریف مجدد توسعه در قالب سرمایه اجتماعی و توسعه اجتماعی، نهادینه شدن فزاینده دانش بومی و ارزش فرضی نهفته در آن از طریق کنفرانس‌ها و سایر فعالیت‌های ترویجی، به‌عنوان بخشی از یک تحول پارادایمی در دستور کار کارگزاران توسعه قرار گرفت که به نظر می‌رسید یک باور راسخ در خیلی محافل علمی و توسعه‌ای در خصوص نیاز به بهره‌برداری از خزینه دانش بومی برای برنامه‌ریزی موفق و پایدار پیدا شده است.

در ایران نیز بحث‌ها و توجیهات مشابهی را در نقش دانش بومی در ایجاد توسعه پایدار می‌توان دید. می‌توان به کارها و استدلال‌های محققانی چون صفی نژاد (۲۰۱۲)، فرهادی (۲۰۰۱)، عمادی و عباسی (۱۹۹۹) و جمعه پور (۲۰۱۴) اشاره کرد. تأکید عمده آن‌ها در فرایند توسعه بر مشخصه پایداری شیوه‌های سنتی کشاورزی و آبیاری قنات و چشمه‌ها است. حتی برخی موارد ادعا می‌کنند این شیوه‌ها نه تنها سازگار با محیط‌زیست پایدار بودند؛ بلکه به لحاظ بهره‌وری کارآمدتر از شیوه‌های نوین و فناوری‌های نوین بودند. برای اینکه فناوری‌های نوین حفر چاه عمیق بهره‌برداری از آب‌های زیرزمینی و استفاده از نهاده‌های نوین تنها یک عایدی داشته و آن تخریب محیط‌زیست بوده است (Joumehpour, 2014). هرچند بررسی و نقد آن‌ها از حوصله این مقاله خارج است؛ ولی باید گفت هرچند در این نتیجه‌گیری‌ها حقایقی نهفته است، ولی این محققان به توسعه کشاورزی و باغبانی و افزایش محصولات با جهت‌گیری بازار که حاصل به‌کارگیری علم جدید و فرایند نوین توسعه بوده بی‌اعتنا

23. Escobar

24. Hart

25. Agrawal

استنادات تجربی (گزینشی) برای حفظ موقعیت خودشان زیر سؤال خواهند برد. دوم، قدرت علم رسمی/غربی با بساخت روایت‌های بحرانی که قرین تاریخی استعمار است که بخشی از آن‌ها در انگ‌زنی تاریخی برای تحقیر دانش و دستاوردهای سنتی جامعه بومی اشاره کردیم، سعی خواهند کرد تا موقعیت خود و علم جدید را حفظ و ارتقا دهند.

دانش بومی به‌عنوان مجموعه‌ای خیال‌پردازانه، ایستا از دانش: به خاطر جذابیت دانش بومی به‌عنوان یک جایگزین برای علم رسمی و همچنین به‌واسطه زمینه واکنشی (تاریخی، ایدئولوژیکی) و خصلت‌هایی بخشی، با خطر واقعی غلو کردن و رمانتیزه کردن مواجه است. شرودر^{۲۸} (۱۹۹۹) هشدار می‌دهد رویکردهای افراطی در خصوص اهمیت توسعه‌ی دانش بومی غالباً با رمانتیزه کردن و آرمانی کردن همراه است که به‌گونه‌ای به تجزیه آن با واقعیت می‌انجامد. از این منظر، دانش بومی به‌عنوان نظام معرفتی نارس و متفرق چندان راه‌حل مشکلات نیست و نمی‌تواند پاسخ پایداری را در برابر چالش‌های تولید در جوامع فقیر روستایی ارائه دهد. به‌طوری‌که غالباً اشاره می‌شود، اگر دانش بومی واقعاً کارآمد و راه‌حل فراگیر بود، مسئله کمبود غذا و تخریب زمین وجود خارجی نداشت. یا آن‌چنان که بریگس^{۲۹} (۹۹: ۲۰۰۵) از یک کشاورز تانزانایی نقل می‌کند، «اگر دانش بومی خوب است چرا ما این‌قدر فقیر ماندیم». در حالی کمبود غذا ممکن است علت دیگری داشته باشد، لزوماً به دانش بومی ارتباطی نداشته باشد؛ ولی اشاره به یک واقعیت دارد که تأکید متعصبانه بر دانش بومی بیشتر خیال‌پردازانه و احساسی است تا واقعی. برتری دانش بومی بر دانش رسمی خصوصاً در پایداری محیط خیلی قابل دفاع نیست.

چالش ساختار شکنی/متن‌زدایی^{۳۰}: یک مشکل عمده دانش بومی‌رهایی از جامعه یا زمینه‌ای (اقتصادی، فرهنگی و سیاسی) که در آن توسعه‌یافته است. تعلقات جغرافیایی و مکانی این دانش برای مجریان توسعه این ذهنیت را ایجاد کرده که به‌کارگیری وسیع دانش بومی در متن و محیط‌های مختلف مشکل است و با انگ غیرمؤثر بودن روبه‌رو است. به خاطر اینکه دانش بومی نتیجه درک واقعی محیط در یک مکان خاص است که مردم به درک آن می‌رسند، لذا اینکه خارج از مکان خاص جغرافیایی چگونه دانش بومی قابلیت کاربرد دارد محل مناقشه است. درحالی‌که علم جدید/غربی یک فرمول انتزاعی شده است (Agrawal, 1995; Pretty, 1994).

بحث و نتیجه‌گیری

این مقاله به اهمیت دانش بومی و نقش آن در توسعه به‌طور کلی

پیوسته به‌عنوان نظام‌های معرفتی دوگانه و مجزا تعریف شدند که راهکار تعاملی و مکمل هم بودن این دو دانش را انکار می‌کند (Mohan & Stokke, 2000). هرچند برخی از محققان مانند چمبرز (۲۰۰۱) اظهار کردند که این تقسیم‌بندی اصالت ندارد، ولی هنوز این دوگانگی در واقعیت وجود دارد. گفته می‌شود که علم غربی/رسمی به‌مراتب نظام‌مندتر و عینی‌تر بوده، درحالی‌که دانش بومی معرفتی بسته، غیر فراستی، نابالغ و احساسی بیش نبوده است (Ellen & Harris, 2000). کوندیری^{۲۶} و همکاران (۱۹۷۷) معتقد است که اتکای زیاد دانش بومی بر روش‌های ذهنی و انفرادی برای تعریف و توصیف واقعیت‌ها را دال بر سست‌بنیادی دانش بومی است (Kundiri et al., 1977: 206). به‌طور مشابهی، پرتی^{۲۷} (۱۹۹۵) اشاره می‌کند که روش‌های جمع‌آوری داده‌ها اغلب فاقد استحکام و صحت‌اند که در رویکردهای رسمی پوزیتیویستی‌تر لحاظ می‌شوند. تفاوت‌های روش‌شناختی و معرفت‌شناختی دانش جدید و بومی مشکلات عملی برای ادغام این دو معرفت به وجود آورده است و دیدگاه ادغام‌پذیری این دو دانش را به چالش می‌کشد.

نادیده گرفتن تمایزپذیری: علی‌رغم جذابیت‌های عملی دانش بومی، یگانه دانش قلمداد کردن آن چندان مفید نیست. این ادعا شاید از منظر عمل/اجرای توسعه جذاب باشد، ولی دانش بومی با نادیده گرفتن عاملیت، توسط عواملی چون سن، تجربه، ثروت، اولویت‌های تولید، شرایط خانوار، قدرت سیاسی و... متأثر شود (Davis, 1996; Ellen & Harris, 2000). این عوامل به‌طور واضحی بر دسترسی فرد به دانش و توانایی کاربرد او تأثیر می‌گذارد. مثلاً در باب تفاوت‌های جنسیتی، می‌توان گفت که ایجاد یک دانش منحصر به زنان است. یا زنان بهترین حافظان محیط طبیعی‌اند، ولی این دیدگاه‌ها خصلت عام ندارند.

بی‌اعتنایی به مناسبات قدرت: از نظر آگروال (۱۹۹۵)، اگر قرار باشد دانش بومی اساساً در ایجاد توسعه مؤثر باشد، لازم است ارتباط بین قدرت و دانش به‌طور کاملاً واضح مورد بازبینی قرار گیرد. با این وجود، یک مسئله عمده هست که با پذیرش یک دانش بومی مشروع به‌عنوان جایگزین علم غربی در چهارچوب‌های محلی، اقتدار فراهم‌کنندگان خارجی دانش زیر سؤال می‌رود. از این‌رو، علم جدید/غربی می‌تواند به‌عنوان ابزار قدرت دیده شود و غیرمحمول است که جایگاهش به‌راحتی توسط متخصصان برای نظام معرفتی دیگر واگذار شود که به‌واسطه آن آن‌ها دیگر هیچ قدرتی نخواهند داشت. به نظر می‌رسد، این یک مسئله مهمی برای مشروعیت دانش بومی است. چون اگر دانش بومی قرار است جدی گرفته شود، بالقوه هژمونی راهبردهای کنونی توسعه که بر علم غربی و نقش مسلط متخصص استوار است به دو طریق به مخاطره خواهد افتاد. ابتدا، متخصصین اعتبار دانش بومی را با

28. Schroeder

29. Briggs

30. Decontextualisation

26. Kundiri

27. Pretty

نامیده، آشکاراست. در نتیجه می توان اذعان داشت که حتی اگر یک عالم علم جدید باشیم باید بدانیم واقعیت پیچیده‌اند، در نتیجه دیدگاه‌های چندگانه (از جمله لحاظ کردن مردم) و مضمون‌سازی دانش در زمان و مکان را می‌طلبند. همین‌طور می‌توان گفت که دانش بومی مزیتی بر علم غربی در زمینه اجتماعات فقیر دارد که در آن اطلاعات در چهارچوب بقا سنجیده می‌شود و از این جهت صرفاً درست یا نادرست بودن آن به شیوه غیراحساسی و به شیوه علم رسمی/جدید نیست، بلکه تا حدی در جهت تمهید ابزار بقا است و به یک نتیجه‌ای رسیدن در چهارچوب زندگی روزمره مهم است. به علاوه، بحث‌هایی که در مورد خصلت ارزشی و وابستگی به متن‌های (فرهنگی و محیطی) و خاص‌گرایی در خصوص دانش بومی گفته می‌شود در مورد علم جدید هم قابل طرح است. چنانچه **کرگلی-اسمولسکا (۱۹۹۴)** عنوان می‌کنند نتیجه به‌کارگیری علم جدید طی ۵۰ سال و اندی در توسعه در آفریقا و جاهای دیگر در تغییر وضعیت زندگی فقر تردیدهایی مشابه را برای علم غربی مطرح می‌کند.

علی‌رغم تفاوت‌های مفهومی روش‌شناختی دانش بومی و دانش جدید نباید آن‌ها را متضاد با هم دید. از آنجاکه دانش جدید جز نگر مبتنی بر مشاهدات، آزمون و روش‌های اعتبارسنجی است؛ ولی دانش بومی کل‌گرایانه و مبتنی بر فهم سیستمی است، از این‌رو، از منظر شناختی می‌توانند خصلت مکمل داشته باشند تا در تضاد با هم. مسئله اصلی که تضاد را برجسته‌سازی می‌کند به قول **چمبرز (۲۰۰۱)** بر قدرت دارندگان دانش رسمی برمی‌گردد که بهای زیاد به روش‌ها و رویه‌های علم جدید می‌دهند درحالی‌که دانش بومی چندان بهره‌ای از آن ندارد و نمی‌توانند چندان مانوری بدهد.

برخی دیدگاه‌ها در خصوص ادغام دو معرفت شاید بتواند تا حدی تعارض و اختلاف‌نظرها را کاهش دهد و به‌ظاهر اقناع‌کننده باشند، ولی آن‌ها بیشتر دیدگاه‌های ساده‌انگارانه‌اند. به قول **دیی و سفا (۲۰۰۲: ۹)** این ایده‌ها در عمل به وصله دوزی و سرهم بند کردن می‌انجامند نه کوشش‌های چندان پایدار. باین‌حال می‌توان گفت اگر این احتمال هم وجود داشته باشد نیاز به تغییرات نظام‌مند هست که در این فرایند شاید اقدامات زیر مؤثر باشد:

ترویج آگاهی از دانش‌های بومی به‌عنوان شکلی از آموزش استعمارزدایی، و همین‌طور تشریح مظالم رویای‌هایی استعماری بین استعمارشدگان و مردم.

ترویج شبکه‌های حمایتی برای ارتقای مربیان مراکز تعلیمی بومی به لحاظ تفکر انتقادی و تسلط بر زبان‌های بومی، فلسفه‌ها و...

توسعه یک کنش جمعی پایدار (عضویت و ارتباط با گروه‌های جمعی بومی؛ جستجو رهنمون‌بخش از اجتماعات بومی)

ابداع کنش‌های سیاسی برای مقابله با فرایند قدرت و سلطه.

و توسعه روستایی به‌طور اخص پرداخت. غالباً بهره‌گیری از دانش بومی به‌عنوان یکی از جایگزین‌های موجود و کارآمد برای توسعه جوامع روستایی فقیر در خیلی از کشورهای جهان خصوصاً جهان سوم ذکر می‌شود. تأکید بر دانش بومی به‌عنوان یک گزینه معرفتی - توسعه‌ای حداقل متأثر از دو عامل بوده است؛ لذا در تحلیل کارآمدی و قابلیت جایگزینی آن باید به این عوامل توجه کرد. نخست، آن نوعی به واکنش به کاستی‌ها، ناکامی‌ها در حل مسائل توسعه‌ای و همین‌طور پیامدهای ناخواسته و غالباً مخرب اجرای برنامه‌های توسعه ملهم از علم جدید/رسمی/غربی بوده است. دوم، تأکید بر اهمیت دانش بومی متأثر از تحول پارادایمی و ظهور گرایش‌های جدید در علوم انسانی و اجتماعی مانند پسانوگرایی و استعمارزدایی بوده که مبانی و پشتیبانی برهانی و نظری را فراهم کرده است. این گرایش‌ها در ابتدا با به زیر سؤال بردن تعاریف جهان‌شمول و ساده‌شده از پدیده‌های اجتماعی، بر روایت‌های و نظریه‌های خرد و محلی تأکید کردند. به لحاظ معرفتی و هم به لحاظ اجتماعی و فرهنگی آن‌ها به شامل کردن باور داشتند که به معنی اهمیت نسبی تمام گروه‌های اجتماعی بود. به‌موازات آن، گرایش‌های پسااستعماری و ضداستعماری تحلیلی تاریخی از فرایند تحقیر و به حاشیه راندگی فرهنگ‌ها و دانش‌های بومی فراهم آوردند که نشان داد انگ عقب‌ماندگی و بی‌ارزشی به فرهنگ‌های بومی یک برساخت استعماری است و اصالت ندارد. چنین تبیین و تحلیلی محرک عقیدتی مستحکمی را برای ایده جایگزینی دانش بومی برای حل معضلات توسعه‌ای محلی/روستایی فراهم کرد. باوجود براهین نظری و هواداری‌های گسترده صاحب‌نظران و فعالان توسعه از دانش بومی، چنین دانشی از همان ابتدا با محدودیت‌های متعددی مواجه شد که می‌توان به تمرکز بر تجارب و واقعیت‌ها تا انتزاع از آن‌ها؛ بسته، نابالغ و احساسی بودن؛ بی‌توجهی به تمایزپذیری و مناسبات قدرت؛ خصلت ایستایی و خیال‌پردازانه داشتن؛ و تعلقات مکانی/جغرافیایی و عدم توان رهایی از متن‌ها و ساختارها منشعب از آن اشاره کرد. این محدودیت‌ها ایده جایگزینی آن را با چالش مواجه ساخت؛ لذا برخورد نقادانه رهنمون‌بخش به نظر می‌رسد.

باتوجه به زمینه‌های تاریخی ظهور گرایش‌ها بازگشت به معرفت‌های محلی، به نظر می‌رسد در کنه رویکرد جایگزینی دانش بومی در مقابل دانش رسمی نوعی دوگانه‌گرایی قطبی شده^{۳۱} نهفته است که ریشه در سنت دکارتی دارد و مدت‌ها مدیدی فلسفه و معرفت را درگیر تبیین پدیده‌ها کرده است، درحالی‌که واقعیت‌ها مستقل از این‌ها هستند. به همین سبب می‌توان گفت نگاه فراتر نسبت به دو نظام معرفتی واقعیت‌ها را بهتر منعکس کند. برای مثال باید به اشکالات هر دو واقف بود و نگاه واقع‌بینانه‌ای به آن‌ها داشت. برای مثال، برخی اشکالات در مورد علم مانند آنچه **اسکوبار (۱۹۹۵)** «فریفتگی راه‌حل ساده»

31. Dualistic dictum

تشکر و قدردانی

بنا به اظهار نویسنده مسئول، مقاله حامی مالی نداشته است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

References

- Agrawal, A. (1995). Dismantling the divide between indigenous and scientific knowledge. *Development and Change*, 26, 413-439. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7660.1995.tb00560.x>
- Alatas, S. F. (1993). On the indigenization of academic discourse. *Alternatives*, 8, 307-338.
- Behin, B. (2001). From modernism to postmodernism: from abstraction to the reality of life. *Economic and Political Information Magazine*, 164-163, 114-121.
- Bhabha, H. (1995). Signs Taken for Wonders. In B. Ashcroft, G. Griffiths and H. Thiophene. (eds.) *The Post-Colonial Studies Reader*. New York: Routledge.
- Briggs, J. (2005). The use of indigenous knowledge in development: problems and challenges. *Progress in Development Studies*, 5 (2), 99-114. <https://doi.org/10.1191/1464993405ps105oa>
- Burkey, S. (1993). *People First: A guide to self-reliant, participatory rural development*, Zed Books.
- Castellano, M. B. (1999). Updating Aboriginal Traditions of Knowledge. In G.J.S. Dei, B. Hall, and D. Goldin-Rosenberg (eds.) *Indigenous Knowledges in Global Contexts: Multiple Reading of Our World*. Toronto: University of Toronto Press.
- Chambers, R. (2001). The World Development Report: concepts, content and chapter 12. *Journal of International Development*, 13, 299-306. <https://doi.org/10.1002/jid.784>
- Davis, D. (1996). Gender, indigenous knowledge and pastoral resource use in Morocco. *Geographical Review*, 86, 284-298. <https://doi.org/10.1191/1464993405ps105oa>
- Dei, G., & Sefa, S. (2002). Rethinking the Role of Indigenous Knowledges in the Academy. NALL Working Paper. Available at: <http://www.oise.utoronto.ca/depts/sese/csew/nall/res/58GeorgeDei.pdf>.
- Ellen, R., & Harris, H. (2000). "Introduction". In Ellen R, Parkes P and Bicker A (eds) *Indigenous environmental knowledge and its transformations* (Harwood Academic Publishers, Amsterdam), 1- 33.
- Emadi, & Abbasi, E. (1999) *Ancient wisdom in the modern age: application of local knowledge in sustainable development*, Tehran: Ministry of Jihad Construction. (In Persian).
- Escobar, A. (1995). *Encountering development: the making and unmaking of the Third World*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- Fanon, F. (1963). *The Wretched of the Earth*. New York: Grove Weidenfeld.
- Farhadi, M. (2001). Traditional knowledge and technologies in the mirror of experts' knowledge and experience. *Nemayeh Pajhohesh*, Special Issue, 13-14. (In Persian).
- Flavier, J.M., Navarro, C.S., & Warren, D.M. (1995). "The regional program for the promotion of indigenous knowledge in Asia", pp. 479-487 in Warren, D.M., L.J. Slikkerveer and D. Brokensha (eds) *The cultural dimension of development: Indigenous knowledge systems*. London: Intermediate Technology Publications.
- Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews, 1972-77*. C. Gordon, (ed.). Brighton: Harvester Press.
- Graeber, D., & Wengrow, D. (2021). *The dawn of everything: A New History of Humanity*. New York, NY: Farrar, Straus and Giroux.
- Harriss J. (1982). *Rural development: Theories of peasant economy and agrarian change*. London, UK: Hutchinson.
- Hart, G. (2001). Development critiques in the 1990s: culs de sac and promising paths. *Progress in Human Geography* 25, 649-658. <http://dx.doi.org/10.1191/030913201682689002>
- Hobart, M. (1993). *An anthropological critique of development: The growth of ignorance*, Routledge.
- Irvine, M. (2012). *The postmodern, postmodernism and post modernity*, available at: <http://9georgetown.edu/faculty/irvinem/theory/pomo/html>.
- Jenkins, T.N. (2000) *Putting Postmodernity into Practice: Endogenous Development and the Role of Traditional Cultures in the Rural Development of Marginal Regions*. *Ecological Economics*, 34, 301-314. <https://doi.org/10.1016/S0921-8009%2800%2900191-9>
- Jumapour, M. (2014). Localization in the field of rural development and the application of local knowledge in its process. *Iranian Native Knowledge Journal*, 1 (2), 50-79. <https://doi.org/10.22054/qjik.2016.1564>. (In Persian).
- Katouzian, H. (1981). *Political Economy of Modern Iran*. Oxford: Oxford University Press.
- Keesing, R. M., & Jolly, M. (1992). "Epilogue", in J.G. Carrier (ed.), *History and Tradition in Melanesian Anthropology*. Berkeley: University of California Press.
- Krugly-Smolksa, E. (1994). An examination of some difficulties in integrating western science into societies with an indigenous scientific tradition. *Interchange*, 25, 325-334. <https://doi.org/10.1007/BF01435877>
- Kundiri, A. M., Jarvis, M. G., & Bullock, P. (1997). Traditional soil and land appraisal on fadama lands in northeast Nigeria. *Soil Use and Management*, 13, 205-208. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1475-2743.1997.tb00587.x>
- Mackay, R. E. (2022). An Indigenous critique: Expanding sociology and recognizing unique Indigenous knowledge. *Frontiers*, 7, <https://doi.org/10.3389/fsoc.2022.1047812>
- Memmi, A. (1965). *The colonizer and the colonized*. Boston: Beacon Press.
- Mohan, G., & Stokke, K. (2000). Participatory development and empowerment: the dangers of localism. *Third World Quarterly*, 21, 247-268. <http://dx.doi.org/10.1080/01436590050004346>
- Nyerere, J. K., & Members of the South Commission. (1990). *The challenge to the south: The Report of the South Commission*. Oxford: Oxford University Press.
- Peet, R., & Hartwick, E. (2005). *Theories of development*, Guilford Press.

- Pretty, J. N. (1994). Alternative systems of enquiry for a sustainable agriculture. *IDS Bulletin* 25, 37-48. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1759-5436.1994.mp25002004.x>
- Pretty, J.N. (1995). Participatory Learning for Sustainable Agriculture. *World Development*, 23: 1247-1263. [http://dx.doi.org/10.1016/0305-750X\(95\)00046-F](http://dx.doi.org/10.1016/0305-750X(95)00046-F)
- Rostow, W. W. (1960). *The stages of economic growth, a non-communist manifesto*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Safinejad, J. (2012). Traditional knowledge and technologies in the mirror of experts' knowledge and experience, *Nemayeh Pajhohesh, Special Issue*, 13-14. (In Persian).
- Schroeder, R. A. (1999). Community, forestry and conditionality in the Gambia. *Africa* 69, 1-21. <https://www.africabib.org/http.php?RID=182940853>
- Shakoori, A. (2001). *The State and rural development in the post-revolutionary Iran*. New York: Palgrave.
- Shakoori, A. (2019). Rural Development in Iran: A Survey of Policies and Outcomes. *Journal of Developing Societies*, 35(3), 346-366. <https://doi.org/10.1177/0169796X19868316>
- Thiophene, H. (1995). Post-Colonial literatures and counter-discourse. In B. Ashcroft, G. Griffiths and H. Thiophene, (eds.). *The Post-Colonial Studies Reader*. New York: Routledge, 95-98.
- Toffler, A. (1998). *The Third Wave*, translated by Shahindokht Kharazmi, persian translation, Tehran: Aghat Publications. (In Persian)
- Townsend, C. (2019). *Fifth Sun: A new history of the Aztecs*. Oxford: Oxford University Press.
- Yousefi, A., Mahdian, S., & Khalaj, S. (2015). Recognising the factors determining multi-dimensional poverty in rural areas of Iran. *Journal of Rural Research*, 6 (4), 699-721. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.20087373.1394.6.4.1.1>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

پروفیسر شاکووری کا علمی و تحقیقی مقالے کا مجموعہ
پرتال جامع علوم انسانی